

ערב שבת קודש פרשת שמיני, ניסן תשע"ה - מאמרי

רחשי לב

נושא השבוע: חלזונות התכלת שנתגלו בימינו

הצעת הנידון:

מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל⁸, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע. והתכלת האמורה בציצית צריך שתהא צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביפיה ולא תשתנה, וכל שלא נצבעה באותה הצביעה פסולה לציצית, אף על פי שהוא כעין הרקיע. וכיצד צובעין תכלת של ציצית לוקחין הצמר וכו', ואחר כך מביאים דם חלזון⁹ וכו'. עכ"ל. ומבואר שהטעם שצריך לצבוע את הציצית בחלזון דוקא, היינו מפני שהחלזון הוא היחיד העמיד לאורך זמן. וראה בזה להלן. ברם ברש"י⁹ כתב: "ותכלת, צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק". עכ"ל. ומבואר שהמושג תכלת הוא "החלזון", ודרך אגב השמיענו רש"י את צבעו. ויש לדחות דאפוי פלוגתא לא מפשינן, וכונת רש"י שהעיקר הוא הצבע, ובא לפרש פשט הפסוק שם, דמיירי על צמר צבוע בדם חלזון. ומה שראינו בפסוקים רבים שהתכלת פירושו שם של חומר מסויים הנקרא "תכלת" ולא שם של גוון, כמבואר בריש פרשת תרומה: "ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועיזים", בודאי שהכונה היא לדבר המופק מן התכלת ההיא, או לחלזון עצמו המפיק את הגוון, אבל התורה התכונה על הפעולה הסופית

"התכלת" שנתגלתה לאחרונה מן הדג הנקרא "פורפורה", וכן משאר דגים (ראדז'ין, ינטינה), אם יש לחשוש לגילויים אלו ולהטיל אותה בציציות מטעם "ספק דאורייתא לחומרא", או לאו.

א. ביאור קצר על התכלת

נזכרה התכלת בפרשת ציצית¹: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת". וכן נזכרה התכלת בבנין המשכן והמקדש²: "ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקודש". ואיתא בתוספתא מנחות³: "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה". וכן מבואר בגמרא לפנינו במנחות⁴: "ובדמו צובעין תכלת, לפיכך דמיו יקרים". ע"ש. וראה עוד בב"מ⁵ ובמנחות⁶ ועוד, שיש צבע הדומה לתכלת, ושמו קלא אילן, והוא פסול לציצית, ואף שהוא דומה לחלוטין לתכלת, ואי אפשר להבדיל ביניהם בראיית העין בלבד. ע"ש. וזה לשון הרמב"ם⁷: "תכלת האמורה בתורה בכל

1 במדבר טו, לח 2 שמות לו, א 3 פרק ט 4 מד. 5 סא: 6 מ. 7 הלכות ציצית פרק ב הלכה א-ב 8 עיין ברמב"ם הלכות שבת פרק יח הלכה ח, והלכות איסורי ביאה פרק ה הלכה ט 9 שמות

של החומר, והיא שהוא יהיה בגון של תכלת כהלכה.

ב. מהו "חלזון התכלת"

והנה יש כמה פירושים בראשונים מהו "חלזון התכלת", ובגמרא במנחות¹⁰ שם, אמרו: "חלזון זה גופו דומה לים וברייתו דומה לדג, ועולה אחת לשבעים שנה, ובדמו צובעין התכלת". וכתב רש"י שמראהו דומה לים, ותבינתו דומה לדג. ע"ש. וכן מבואר ברמב"ם¹¹ שאחר כך מביאים דם החלזון "והוא דג שדומה עינו כעין הים, ודמו שחור כדיו, ובים המלח הוא מצוי". ומבואר שהחלזון הוא דג רגיל. וכן כתבו התוספות בשבת¹² ובסמ"ג¹³, והחינוך¹⁴, וכן משמע בזה"ק¹⁵ שהתכלת היא כמין דג. ואמנם בראב"ד¹⁶ כתב: אי אפשר לעמוד עליו אם הוא בכלל הדגים או בכלל הצומח. עכ"ד. וכן כתב הרמ"ע מפאנו בספר צבאות ה'¹⁷ שהחלזון של התכלת הוא מין דומם חי. ע"ש. וכ"כ עוד ויבואו להלן. והר"ש בפירושו לתורת כהנים¹⁸ כתב, שהחלזון הוא תולעת. ע"ש. וכן הוא בפירוש הראב"ד לתורת כהנים¹⁹ שהחלזון הוא תולעת. ע"ש. וכן מבואר ברש"י סנהדרין²⁰. ובגמרא סנהדרין²¹ אמרו: שהיום אין בו אלא חלזון אחת וכו', ופירש רש"י, חלזון תולעת שיוצאת מן הים אחד לשבעים שנה וצובעין בדמו תכלת וכו'. עכ"ל. ובערוך²² כתב שחלזון זה אינו החלזון

שצובעין בדמו תכלת אלא מין ארבה הוא. ובתרגום יונתן²³: ירש הצלצל, חלזונא, כדאמרינן בעלמא²⁴: "חלזון הזה כל זמן שהוא גדל נרתקו גדל עמו". ובעל הערוך גורס עלה להר וראה שהיו אין שם חלזון אפילו אחת למחר. עכ"ד. ועיין מה שהקשה על דברי רש"י בבאר שבע²⁵, וכתב שלכן נראה לו עיקר כפירוש הערוך²⁶ הנ"ל. ומבואר שמפרש שהוא החלזון שצובעין בדמו תכלת, ואינו נמצא בים כלל אלא הוא עם נרתיק, והוא נמצא על היבשה. ע"ש. וראה עוד ביד רמ"ה²⁷ שגם השיג על רש"י בזה. ע"ש. וע"ע בתועפות רא"ם על היראים²⁸. והיוצא מכל זה, שיש ד' פירושים מהו החלזון: א. החלזון הוא דג. ב. החלזון הוא תולעת. ג. החלזון הוא כמו ארבה (חגב). ד. החלזון הוא מין דומם חי²⁹.

ג. מאימתי פסקה התכלת

ומאימתי פסקה התכלת? הנה ידוע שבזמן הגמרא היה עדין תכלת, כדמשמע במנחות³⁰ בימי רב אחאי, שזמנו היה בסוף תקופת האמוראים. ועיין עוד כיוצ"ב בתוספות זבחים³¹. וכמו כן ראינו שגזרו על הפצתה מטעמי המלכות, כמבואר בסנהדרין³². ומבואר שמיד אחרי תקופת התלמוד נעלמו עקבות התכלת. ועיין ברי"ף³³ שכתב: "האידנא דלית לן תכלת". וכן משמע בכל הראשונים שבאו אחרי

כה, ד 10 מד. 11 בהלכות ציצית פרק ב הלכה ב, והובא לעיל 12 עג: ד"ה מפרק 13 עשין כו 14 מצוה שפו 15 תרומה, דף קמט ע"ב. ושלח לך דף קעה ע"ב 16 הקדמה לספר יצירה, אות נח 17 אות טו 18 פרשת מצורע אות א 19 פרשת מצורע, פרשה א אות יד 20 צא. 21 צא. 22 ערך חלזון 23 דברים כח, מב 24 פסיקתא דרב כהנא פסקא יא, כא 25 סנהדרין צא. שם 26 ערך חלזון 27 סנהדרין צא. 28 סימן תא 29 אולי הכונה שהכונניה שנמצא בה היא הדומם, ובשרו הנמצא בתוכו הוא החי. ולפ"ז מובנים דברי חז"ל שאמרו שנרתיקו גדל עימו. ויש להאריך בזה. ואכמ"ל. 30 מג. 31 קב: ד"ה פריך 32 יב. 33 הלכות קטנות, מנחות מג.

הרי"ף. ועיין עוד במדרש רבה³⁴: "מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה. אימתי כשהוא תכלת, ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז", ומבואר שמיד באותה התקופה, דהיינו תקופת חתימת התלמוד, נעלמה התכלת. ועיין בספר שפוני טמוני חול³⁵ דאפשר שהיא הוספה מאוחרת יותר. ע"ש. ואחמה"ח, הנה בודאי שקשה לומר כך כל עוד שאין ראיות לזה. וז"פ. וכל שכן שמצאנו כן בעוד מדרשים, כמבואר בתנחומא³⁶: "ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז". ע"ש. וקשה לומר שהוסיפו כן בכמה ספרי מדרשים³⁷. ובספרי³⁸ איתא לענין התכלת: "נגנז לצדיקים לעולם הבא". ע"ש. ועיין בשו"ת הגאונים שערי תשובה³⁹ שכתב: כשהיה תכלת ביד ישראל כשהיו מטלים ציצית לבגד, כך היו עושים". והגאון הנצי"ב בעמק שאלה⁴⁰ כתב: רבינו לא הביא דיני תכלת שלא היה במקומו ובזמנו, והוא חי כמאה שנה קודם רב שר שלום גאון. כיע"ש. ועיין בשו"ת ישועות מלכו להגאון מקוטנא⁴¹ שכתב שהתכלת נפסקה בימי רבינא האחרון, בשנת ד' אלפים רל"ד. והוסיף, שדעת האריז"ל היא, דאין תכלת אלא בזמן בית המקדש, והאידנא אין נוהג מצות תכלת. עכת"ד. וכוונתו להמבואר בפרי עץ חיים⁴², בזה הלשון: בחינת הציצית שהיו נוהגים בזמן שבין המקדש היה

קיים, שהיו כל הציציות מן ז' חוטים לבנים, וחוט אחד היה תכלת, אבל לאחר החרבן הם הכל חוטי לבנים ואין לנו תכלת וכו'. ושם⁴³ כתב: כי האמת הוא שבזמן הזה אחר החרבן אין בנו כח להטיל תכלת אי אין אנו משיגים. עכ"ד. וכיוצ"ב כתב בספר עין התכלת⁴⁴ שהעלמות התכלת קשורה ותלויה בחרבן בית המקדש. וכיוצ"ב מבואר בספר עבודת ישראל⁴⁵ שבזמן הבית כשהיו ישראל בגדולה ובשלוח היו צריכים לתכלת להזכיר ליראה, אבל עכשיו אינם צריכים כי בלא זה לבבות ישראל ננעים מגודל הצרות העוברים עליהם, ואדרבה צריך חוט לבן להזכיר שאף על פי כן חסד הבורא עלינו ולא יעזבונו לנצח. עכת"ד. וכן כתב בחוסן ישועות על הזוה"ק⁴⁶ דמה שהתכלת נגנז, הסיבה משם דבעת חרבן בית המקדש אין בנו כח להמשיך אור חכמה דאימא סוד התכלת, על כן התכלת נגנז, ואין לנו תכלת. ע"ש. ועיין עוד בספר דברי מנחם⁴⁷. ובעין התכלת⁴⁸ כתב, שהתכלת נפסקה בימי רב יהודאי גאון בעל ההלכות גדולות לסיבת קושי הגלות והגזירות. כיע"ש. ואמנם, כפי שהוכחנו לעיל, בודאי שהתכלת פסקה קודם לכן, קרוב מאוד לזמן החרבן. והסיבה שלא מצאנוה עד היום, הוא מפני שעדיין לא נבנה בית המקדש.

מהש"ס 34 במדבר יז, ה 35 עמוד ט 36 שלח, סימן כח 37 ואולי יש לומר דנגנז היינו נשתכח, עיין רש"י פסחים (סב:) לגבי יום שנגנז בו ספר יוחסין, שנגנז היינו נשתכח. ברם לשון "נגנז" היינו בכונה תחילה, ראה פסחים (מט.) גנז ספר הרפואות. וכן בשבת (יג.) שאלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל. ויומא (גב.) משנגנז ארון. וחגיגה (יג.) אלמלא הוא נגנז ספר יחזקאל. וכן סוטה (ט.) נגנז אהל מועד. ועוד. וצריך לומר דהא דרש"י בפסחים סב: הכי קאמר, כי הוקשה לו דלא שמענו שנגנז בכונה תחילה ספר יוחסין. ועוד, דלמה גזוהו, ניחא ספר יחזקאל כמעט נגנז מפני תמיהות שבו כמבואר בחגיגה יג. שם, אבל ספר יוחסין אמאי, ולכן מפרש "נשתכח". וק"ל. 38 וזאת הברכה פרשה שנד 39 סימן קנט 40 פרשת שלח אות ו 41 סימן א-ג 42 שער הציצית פרק ד 43 פרק ה 44 עמוד 263 45 אבות פרק ג משנה ד 46 ירושלם תרלט, דף לב ע"ב 47 ח"א סימן ג 48 דף קיב ע"ב.

ד. מתי תתחדש התכלת

גם יש להוסיף מה שכתב מרן החיד"א בפתח עינים⁴⁹ בשם הרדב"ז⁵⁰, שהחלזון היה עולה מאליו מן הים אלא היבשה, והיו מלקטים אותו, ולאחר שגלו ישראל לא היה עולה. כיע"ש. ומבואר מדבריו, שהיא גזירה מן שמיא שלא יעלה החלזון, והגזירה התחילה אחרי החרבן עם גזירת הגלות, ולא יעלה עד שתסתיים גזירת הגלות. וזה לכאורה סותר דברי הגמרא במנחות⁵¹ דמשמע שהיה בזמנם התכלת. שוב התבוננתי, כי בגמרא מנחות⁵² במעשה דרב אחאי שהביא תכלת וברך אותה, ואמר "לא תכלת היא ולא קלא אילן" וכו', משמע שכבר לא היתה התכלת, והביאו התכלת בשביל אולי למוצאה, וכדמשמע התם. ואם כן בודאי שהתכלת פסקה אחרי החרבן. וכן משמע במנחות⁵³: אמר רבי אליעזר ב"ר צדוק, והלא כל המטיל תכלת בירושלים אינו אלא מן המתמיהין אמר רבי, אם כן למה אסרוה, לפי שאין בקיאים. ע"ש. ועיין בתוספות שבת⁵⁴ וכתובות⁵⁵ ובתוספות מנחות⁵⁶ דהיינו משום קלא אילן. וכ"כ הרא"ש בהלכות קטנות⁵⁷. ובחידושי הרשב"א⁵⁸ פירש באופן אחר. ע"ש. וכולם לפירוש אחד נתכוונו, שאסרוה גזירה משום קלא אילן, פירוש צבע הדומה לתכלת, וכיון שאין תכלת הוי כלאים שלא במקום מצוה. ועיין עוד בספר האגודה⁵⁹. ובפסקי הרי"ק⁶⁰ כתב כרש"י שם, שאינן בקיאים (כצ"ל) לדרוש סמוכין ואתו

למשרי כלאיים שלא במקום מצוה. כיע"ש. ועכ"פ מבואר שצריך בקיאות לזה. ועיין עוד בספר למטה יהודה⁶¹, במה שכתב על דברי הגמרא הנ"ל. ע"ש.

ובדבר מה שכתב הרדב"ז שהתכלת עולה מאליה, הנה כן מבואר גם בדברי הרמ"ע מפאנו בצבאות ה' ⁶² שכתב: "החלזון הוא דומם והוא צומח והוא חי, אמנם ידענו כי כן שהרי חי הוא, שגופו מתנועע במקום גידולו אילך ואילך, אף על פי שאין שם אור נושבו ולא מים רודפים מנענעים אותו. ויש במינו דם וצבעו ירוק דומה לים. וצומח הוא, שאינו זו ממקום גידולו אלא שורשו נעוץ ותקוע בקרקע הים כאלנות הארץ, ואחד לשבעים שנה נעקב משם ועולה מן המים, ואז הוא דומם בלא תנועה כלל כמו האלנות אחרי עקירתם ועלייתם אינו אלא מטבע המים וכבדם, שכל הדברים הקלים צפים על פניהם". עכ"ל. ובספר מדרש תלפיות⁶³ כתב בשם הרמ"ע מפאנו, וזה לשונו: "ראיתי שהחלזון הוא צורת אדם ועולה מן הארץ מקרקעית הים כעץ". עכ"ל. ועל כל פנים מבואר שהתכלת נעלמה לנו עם גזירת הגלות והחרבן, ואם באמת החרבן גרם להיעלמותה⁶⁴, לכאורה לא ניתן למוצאה בשום זמן מן הזמנים עד כי יבוא שילה ויבנה בית המקדש, וכמבואר בפירוש לעיל בשם האריז"ל בפרי עץ חיים⁶⁵ ובשו"ת ישועות מלכו להגאון מקוטנא⁶⁶, הנ"ל. ועיין עוד להלן שכ"כ עוד רבים וטובים, שהתכלת תלויה בחרבן בית המקדש ובבנינו. ע"ש.

49 סנהדרין צא. 50 ונציה שנת תרפח 51 מג. 52 מג. 53 מ. 54 כה: ד"ה סדיר בציצית 55 מ. ד"ה כגון 56 לח ד"ה התכלת 57 הלכות ציצית סימן ו 58 מנחות מ. ד"ה אמ"ר 59 מנחות פרק ד 60 מנחות מ. 61 שבת כג: הודפס באסיפת זקנים למסכת שבת 62 ח"ב פרק טו 63 ערך חוקים 64 מה שלא מצאנו בהרבה מצוות שלא נעלמו במשך השנים אלא המסורות שלהם המשיכה דור אחר דור, ואף מצוות מסובכות 65 שער הציצית פרק ד-ה 66 סימן א-ג.

ה. חלזון "דיונון הרוקחים" - "טינטפיש"

"טינטפיש": והנה לפני יותר ממאה שנה, בראשית שנת תרמ"ז, התעורר הגאון רבי גרשון חנוך ליינר ז"ל למציאת החלזון הזה, אשר מאות שנים נעלם מעינינו, ולצורך זה דלה מדברי חז"ל את הסימנים השונים לתיאורו של החלזון שממנו מפיקים את התכלת. ולשם כך הוציא ספרו הנקרא "שפוני טמוני חול"⁶⁷, בו הראה אפשרויות שונות למציאת החלזון. ולאחר שעודדוהו אמיצי כח באומרים לו, אם כן הבא את אותו החלזון, ואולי ותמצא אותו באיזה מקום! נסע לנאפולי שבאיטליה אל המוזיאון לזואולוגיה ימית, ושם חיפש בעל-חי שיתאים לסימנים הללו המובאים בחז"ל ובספרו, ואחרי עמל רב מצא בעל חי הנקרא "דיונון הרוקחים" - טינטפיש, והוא כעין "תמנון" קטן שיש בו שלפוחית דיו הניתזת אל המים כשנמלט מאויבים, הנראית כמו מסך ענן שחור. מחלזון זה התחיל הר"ח ליינר להפיק צבע כחול בתהליך

כימי, עם שימת דגש שהשימוש יהיה רק בתהליכים שיכלו להיות קיימים בזמן חכמי התלמוד, שאם לא כן ודאי שלא כך הפיקו את התכלת בימי קדם. וכך התחיל לצבוע פתילי ציצית, ואחריו המשיכו תלמידיו לייצר ולהטיל תכלת זו. והגם שבשנת ת"ש (בזמן השואה הארורה שפקדה את עמינו בעוזה"ר), נהרגו כל תלמידיו וחסידיהם אותם שידעו את תהליך יצור והפקת התכלת. ברם, אחרי כואם אל ארץ נושבת (כשקמה המדינה דכאן) הצליחו לשחזר את התהליך. וכך מנהגם עם היום הזה. ועיין היטב בספר התכלת⁶⁸, בדבר שיטתו של הר"ח ליינר, ובאופן מציאת החלזון הזה, ועוד. ע"ש. אמנם, כבר בדורו לא נתקבל הדבר אצל גדולי ישראל, וכאשר כתב הערוך השלחן⁶⁹ וזה לשונו: ודע, שזה שנים ספורות שאחד התפאר שמצא החלזון ועשה ממנו תכלת, והמשיך אחריו איזה אנשים, אך לא היה לו שומע מגדולי הדור ומכלל ישראל, ונתבטל הדבר עד כי יבא גואל צדק במהרה בימינו, אמן. עכ"ל⁷⁰.

67 וארשה תרמז. ונדפס מחדש בירולים תשנז בספר "התכלת", עמוד 154 והלאה. 68 עמוד 103 והלאה 69 סימן ט סעיף יב 70 וראיתי מביאים בשם הרה"ק המקובל רבי שמשון מאוסטרופוליא הי"ד, שנפטר בשנת ת"ח, מספרו מחנה דן (דף רצה ע"א) שכתב: אין לנו תכלת כי לאחר החרבן נגנו וכו', והנה זה ימשך עד ת"ר לאלף השישי, כי בשנת ת"ר יתחיל אור החכמה להאיר על מלכות וכו', והנה אז יקום אחד משורשה ובכח התורה וכו' ויברר וילבן מציאות התכלת ודיניו וכו', ובכח זה יעשה את התכלת בפועל וכו', ובודאי שבדורו לא יסכימו על זה במהרה וכו'. וה' הטוב יכפר בעדי שגיליתי כל זה. עכ"ל. וידוע שהגר"ח ליינר (האדמו"ר מראדזין) נולד בסוף שנת תקצ"ט, דהיינו תחילת שנת הת"ר. ואמנם עדין אינה ראייה, כי לא בשמים היא ולא מעבר לים, וכפי שיבואר להלן שדחו את דבריו רבים וטובים, ואין לדין אלא מה שענינו רואות כמו שאמרו בסנהדרין (ו). ואחרי התבוננות חוזרת, חיפשתי את הספר "מחנה דן", ולא מצאתי לא ספר כזה ולא דברים כאלו בשום מקום מן הספרים. רק נזכר הספר הזה בספרו של רבי שמשון מאוסטרופוליא עצמו, הנקרא "דן ידן" (בהקדמה, ובסוף מאמר יב). והמקור לדברי המחנה דן הנ"ל בדף רצה ע"א הוא מספר "התכלת" (עמוד 159) שנכתב על ידי תלמידי הגר"ח ליינר. ועיין עוד בספר "מאורות מעולם הקבלה והחסידות" (עמוד 46) שהספר "מחנה דן" לרבי שמשון מאוסטרופוליא לא נדפס כלל אלא היה טמון בכתב יד, ואינו נמצא בשום ספריה בעולם (כתב כן אחרי חיפוש). והיו רבים וטובים שרצו לשלם כל הון כדי להשיג הספר הזה. וראה שם עוד (בד"ה כשהגיע) כיצד הגיע לפני רבי יצחק מאיר קורמן הספר מחנה דן, וראה בו

ו. דעת הפוסקים על חידוש הגר"ח ליינר

ומלבד דברי הגאון בעל הערוך השלחן הנ"ל אשר לא הסכים עם חידושו של הגר"ח ליינר, הנה כן ראינו לעוד גדולים וטובים שיצאו חוצץ נגד חידושו. והגרא"י הרצוג בקובץ "ההד"71 עשה בדק בית מקיף לחידושו של הגר"ח ליינר, ומלבד שמצא שדברי הגר"ח ליינר אינם תואמים עם דברי רבותינו במנחות72 ששם מבואר שהחלזון עולה רק פעם אחת בשבעים שנה. ועוד, כי בילקוט שמעוני73 מבואר שנרתיקו גדל עימו, ולא נמצא כן בחלזון שהציע הגר"ח ליינר. ועוד, כי בדק ומצא שצבע התכלת נוצר בשעת בישולו, ואין זה מראהו הטבעי. והוסיף להסתייע מן הספרות היונית והרומאית, במקורות העתיקים שלה הזהים לזמן בו היתה התכלת מצויה ונוהגת אצל חז"ל. עוד הוסיף לבדוק את הדבר בממצאים ארכיאולוגיים, וכיון שלא מצא שהנ"ל תואם למציאת הגר"ח ליינר הסיק שהתכלת הוא דג אחר ששמו "נטינה", ודומה

לתכלת. וגם דחה בזה עוד מציאה אחרת המוזכרת ב"התכלת בישראל"74 שהוא "גזניוס". ע"ש. עוד יש להוסיף על מציאתו של הגר"ח ליינר, כי מדברי רש"י וכל הראשונים הנזכרים לעיל שהוא דג גמור, ויש אומרים שהיא תולעת, ויש אומרים שהוא ארבה, מבואר איפא דלא כדבריו. וז"פ. ומה שהוכיח הגר"ח ליינר בספרו "פתיל תכלת"75 מספר העיטור ח"ב76 ששמו על שם ערבי למאסמ"א, ושכספר "אבן סיני" כתב ששם הדג הזה הוא "מאסמא", והוא שהביא בעל העיטור וכו'. כיע"ש. ועיין עוד ברש"י על התורה77, ובע"ז78 שכתב שהחלזון הוא "לימצא", או "לימצון", ונקרא בלשון אשכנז שנעק והוא שבלול. ע"ש. וזה דומה קצת לדברי הגר"ח ליינר. מכל מקום עיין בספר ים החכמה79 שדחה ראייתו מדברי בעל העיטור, כי כונת בעל העיטור היא לשבלול שנער, היותר קרוב לשיטות אחרות בענין התכלת80. ועוד קשה על זה, דרש"י81 מפרש שהחלזון הוא תולעת, משא"כ בחלזון "דיונון הרוקחים". כיע"ש82.

רק את ענין "התכלת". כיע"ש. ואמנם המעשה הנ"ל הוא איש מפי איש ולא בא בנכתב כלל. וגם, שיש עליו כמה קושיות גדולות כאשר יראה המעיין. ועדין יתכן שאחד התלמידים המציא כן כדי לחזק שיטת רבו, וכאשר נשמע כבר בעולם הספרות, וזה היה בעוכרינו. וד"ב. ועיין עוד בספר "רבי צבי אלימלך מדינוב" (פרק י, דף רכה ע"א) בתשוקתו להשיג הספר מחנה דן, ושם מובא שמשכיל אחד שרף את הספר הזה. ע"ש. גם ראה כיוצ"ב בשומר אמונים ראטה (ירושלים תשב, דף ח ע"ב). ואכמ"ל. 71 שנה ז, דף כו ע"ב 72 מד. 73 עקב סימן תתנ 74 נדפס בתוך "התכלת", עמוד 425 והלאה 75 דף נה ע"ב 76 שער הציצית, דף כט ע"ב 77 שמיני יא, ל 78 כח: 79 מצות התכלת בימינו, דף כה ע"ב סוף אות ז 80 והיא שיטת החוות יאיר בסימן יז ס"ק ב, ויובא להלן 81 סנהדרין צא. 82 והגם שהדג הזה שמצא הגר"ח ליינר יש תשעה עשר מינים מהם, ובאותו שמצא דמו שחור כדיו, וכך באמת צריך להיות כמבואר ברמב"ם (פרק ב הלכה ב מציצית). מכל מקום מדברי רש"י בסנהדרין (צא). משמע שהחלזון הזה יכול להתרבות ביבשה. וגם, שאין הצבע יוצא אלא על ידי סממנים ולא באופן טבעי, וזה דלא כמשמעות הרמב"ם שהצבע של החלזון הוא תכלת ומיד צובעים ממנו. וגם גילו, שעם הסממנים שהשתמש עימם הגר"ח ליינר, אפשר להוציא צבע כחול כמעט מכל דבר חי. ועיין בספר ים החכמה (גילוי התכלת בימינו, דף כד ע"א) שכתב על טענה זו: והנה בראש ובראשונה צריכים לדעת שאף אחד לא בדק ענין זה אלא רק גוי אחד, ועליו מסתמכים כולם, ואי אפשר לסמוך בדבר גדול כזה על עדות של אדם אחד גוי, ואפילו אם נניח שזו

מזה, שהאחרונים לא הסכימו עם חידושו של הגר"ח ריינר.

ז. חלזון ה"נטינה"

"נטינה": והנה החלזון "נטינה" הנ"ל שמצא הגרא"י הרצוג הוא שבלול עגול, שקונכיותו היא בצבעי כחול וסגול, והוא צף על פני הים במרחק רב מן החוף, אך לעתים נסחף אל החוף בכמויות גדולות. ויש לו בלוטה של צבע כחול סגול, שהוא מפריש אל הים בעיתות סכנה. ברם גם הוא עצמו לא קיבל את הרעיון שלו לגמרי, אלא כלשונו "שזוהי השערה הקרובה אל הדעת"⁹². ברם, דברי הגרא"י הרצוג תמוהים לענ"ד מכמה סיבות. (א). אחרי הכל הנוזל שממנו צובעים את הצמר הוא אינו "הדם" של החלזון כלל, אלא שלפוחית צדדית המלאה בצבע העשויה להגן עליו בשעת סכנה, ואינו החלזון המוזכר בחז"ל שעושי "מדמו" את התכלת. (ב). לפי דברי הראשונים הנזכרים למעלה שהחלזון צריך להיות בהרים, אם כן אין החלזון שמצא הגרא"י דומה כלל לזה שאמרו חז"ל. ומה שאמרו במנחות⁹³ שעולה החלזון אחד לשבעים שנה, היינו שעולה ונשאר ביבשה, ותופסים אותו ועושים מדמו תכלת, וזה שמצא אינו יכול להיות ביבשה כלל, וכיוצ"ב בשבת⁹⁴ שהחלזון חי ביבשה. וכן אמרו בסנהדרין⁹⁵: "עלה להר וראה שהיום אין בו אלא חלזון אחד, למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות". וצריך לומר שהחלזון הזה צריך להיות דומה לאחד

גם בספר אור צדיקים⁸³ מובא ששאל את הגר"ז מברסק מדוע אינו מטיל תכלת בציצית. והשיבו כי זקנו בעל בית הלוי כתב שאף בדברים התלויים במציאות צריכים מסורת. והוסיף בשם הגר"א, ש"לדורותם" נאמר בפסוק רק על הלבן, ולא על התכלת, לרמז שהתכלת לא תהיה בכל הדורות, מה שאין כן הלבן שיהיה בכל הדורות. כיע"ש⁸⁴. וכיוצ"ב ראה בשו"ת נודע ביהושה מהד"ת⁸⁵, ובשו"ת בשמים ראש⁸⁶. וכיוצ"ב כתב בשו"ת קובץ תשובות⁸⁷, דכשם שביטלו דברי הגר"ח ליינר, כך יבואו ויבטלו את דבריהם, ואנן לא נדע מה לעשות וכמי לנהוג, שמא יבטלו גם מנהגינו ואי אפשר להנהיג כך בכל ישראל אלא עד כי יבוא שילה. כיע"ש. וכ"כ מהרש"ב⁸⁸, והוסיף כי לפי הקבלה יהיה ענין התכלת רק בבנין בית המקדש. כיע"ש. ועיין עוד בשו"ת מהרי"ל דיסקין⁸⁹ שהסכים למה שכתב בשו"ת ישועות מלכו הנ"ל, שאין לנו תכלת בימינו עד כי יבוא שילה ויבנה בית המקדש. והוסיף, שגם בימינו אין צורך בתכלת, משום מחלוקת רש"י והרמב"ם באופן הצביעה של התכלת, שלרש"י מעבדים את הצמר לחוד לפני הנסכתו אל היורה, ואילו להרמב"ם נותנים ביורה שבה הדם וכו'. ואין לנו מי שיכריע בדורינו. עכת"ה. ועיין עוד בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב⁹⁰ שהבי"ד הנודע ביהודה במהדו"ק חאו"ח⁹¹ בשם התוספות שאם אין לנו הסממנים של צבע התכלת, ממילא אין דם החלזון נתפס בצמר, ונמצא שהסממנים נחשבים לחלק מין הצבע וכו'. כיע"ש. והיוצא

אמת שיכולים לצבוע כל דבר באופן זה שיהיה כחול, אולי רצון הקב"ה שנעשה צבע זה דוקא מדג זה ולא דבר אחר. ומכל מקום נראה שנקודה זו צריכה ברור על ידי ת"ח אמיתיים דבי רב. עכת"ה. 83 עמוד כ 84 ודיקו זה נמצא גם באלשיך, ובאור החיים, ובמהר"י קרא, בפרשת שלח לך 85 סימן ג 86 סימן רמד 87 סימן ב 88 הובא בשערי הלכה ומנהג אר"ח עמוד מה 89 סימן ה 90 סימן קלג 91 סימן א 92 התכלת עמוד 425.

שישנו ביבשה. (ג). מדברי הגמרא בשבת⁹⁶ משמע שהחלזון הזה צריך להיות בארץ ישראל, ושם אמרו: "יוגבים, אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה". ואילו החלזון של הגרא"י הרצוג לא נמצא כלל בארץ ישראל אלא בחו"ל. וכ"כ בשו"ת תשובות ונהגות ח"ד⁹⁷ שדברי הגרא"י הרצוג נדחים כיון שלא נמצא כמותו בארץ ישראל. ע"ש. (ד). כשלוקחים צבע מהחלזון הזה אין מראהו כתכלת אלא כסגול, וכ"כ בשו"ת תשובות ונהגות ח"ד⁹⁸ הנ"ל. (ה). בנוסף לזה, הרי יש כמה דעות בראשונים מהו החלזון שאמרו חז"ל, ובודאי שעדין לא יצאנו מידי ספק כלל.

ה. חלזון הפורפורה

"פורפורה": ולאחרונה, מצאו דג אחר הנקרא "פורפורה"⁹⁹, והביאו ראיות¹⁰⁰ שהוא הדג של התכלת. ואמנם לפני שנביא הראיות, נציין שמצאנו כן כבר בקדמונים שהפורפורה הוא הדג חלזון שממנו מפיקים תכלת, כמבואר במקור חיים לבעל החוות יאיר¹⁰¹ שכתב בזה"ל: בחידושים כתבתי דדם חלזון שבו צובעים תכלת אינו בלו"א (כחול), רק צבע פורפר שנעשה מדם דג שנקרא הדג פורפר. עכ"ל. גם בספר מגן גבורים לרבי אברהם הרופא פורטיאליאני¹⁰² כתב: "והמלה הזאת בלאטה יש לה שתי משמעויות כפי הפרש הלשונות, כי בלשון לאטינו רוצה לומר עש האוכל הבגד, ובלשון יון רוצה לומר רמש הים הנקרא "פורפורה", והוא החלזון שצובעים בו התכלת.

עכ"ל. וכן כתב היעב"ץ במטפחת סופרים¹⁰³ בשם חכמי אומות העולם, וכן כתב רבי דוד זינצהיים בעל יד דוד בספרו מנחת עני ח"ב¹⁰⁴, וזה לשונו: "וכ"כ המספרים שהוא חומט, ונקרא פורפור מושעל". עכ"ל. וכעין זה נמצא בעוד ספרים קדמונים, שהתכלת היינו צבע "פורפור", ומהן, בראבי"ה עמ"ס ברכות¹⁰⁵, שהתכלת נקראת פורפורה. ע"ש. וכן מבואר במוסף הערוך¹⁰⁶, ובתפארת ראם¹⁰⁷, ובתפארת ישראל¹⁰⁸, שהפורפורה הוא צבע תכלת. ע"ש. ובספרי החוקרים הגויים¹⁰⁹ מובא, שהפורפורה הוא שם כללי של חלזון שהוא תולעת, וכלולים בו ג' מינים שכולם תולעת, ובשלושתם השתמשו בזמן חז"ל להוציא מדמו צבע. האחד נקרא בשם "בלאטא", ומהו עשו ארגמן. והחלזון הזה שמצאו הוא חלזון ימי מאורך בעל קוצים קהים בקונכייתו. ובספר "התכלת"¹¹⁰ מובא, כי החלזון חי בחופי הים התיכון, בארץ הוא מתרכז בעיקר בצפון, משום שהוא חי בחופים סלעיים, ובדרום החופים הם חוליים. בארץ לא ניתן לצוד אותו לסיבה שהוא מוגדר כ"בעל חי מוגן", ולכן מייבאים אותו מיוון וספרד, שם הוא ניצוד בכמויות גדולות יחד עם חלזונות אחרים למאכל. יש בגפו שלפוחית של נוזל שקוף, וכאשר הנוזל נחשף לאויר, צבעו משתנה, והצבע הסופי הוא סגול. אם חושפים אותו לשמש בשלב מסוים נוצר תהליך כימי, שמשחרר את חלקיקי הברום שנותנים לו נטיה אדומה, ואז נשאר צבע כחול טהור. והצבע הוא עמיד מאוד, ההיפך משאר הגילויים הנזכרים למעלה, שאין הצבע עמיד כל

93 מד. 94 עה. 95 צא. 96 כו. 97 סימן ה. 98 סימן ה. 99 ארגמן, או "קהה קוצים" 100 שיובאו להלן 101 סימן יח סעיף ב. 102 מונטובה שעה, פרק עט. 103 פרק ד. 104 דף קיא ע"א. 105 ט: 106 ערך פורפורה 107 על היראים סימן תא. 108 קופת הרוכלים, ריש מסכת שבת. 109 ספר קודקס יוסטיניאנוס. 110 עמוד 299.

אמר לי שאינו מכיר מילה כזו "יקינטון", רק כשם פרח רב צבעים. ע"ש. והגם שבעל הערוך כותב¹²⁰ שעקילס תרגם תכלת יקינטון. ע"ש. הנה זה היפך המדרש רבה באסתר¹²¹ על הפסוק "חור כרפס ותכלת אחוז בחבלי בוץ וארגמן על גלילי כסף", בזה הלשון: חור כרפס ותכלת, תרגם עקילס (כך שמו): איירינן קרפסינן. ורבי ביבי אמר טיינן. ע"ש. ואילו היה התרגום של תכלת "יקינטון" היה המדרש מביאו. וז"פ. עוד כתב בקונטרס קרסי זהב הנ"ל¹²², כי בגדי הפורפור היו יקרים מאוד, ומקור העושר של העיר צור. והפורפור שימש לבגדי מלכים ורוזנים. לפני כאלף וחמש מאות שנה גזר הקיסר הרומאי יוסטיניאוס עונש מות על יצור ארגמן ו"יאקינטה" מן הפורפורה, וכן נצטמצמה הפקתו והשימוש בו נשאר אצל המלכים בלבד. ואם התפשטות הכיבוש הערבי חרבה לחלוטין תעשיית הצבע בצור וצידון ונשכחה ידיעת הפקתו. ומתעשיה זו נשארו עד היום מאות מליוני קונכיות בלי גוזמא, שכולן שבורות במקום הוצאת הצבע, הערמות ממוינות בין הזנים שמפיקים בעיקר כחול לבין הזנים שמפיקים בעיקר אדום. עכ"ד. ובאמת שגם בדברי חז"ל מבואר שהפורפור היו צובעים בו, והבגדים שנצבעו בו היו יקרים מאוד, וכמבואר בפרקי דרבי אליעזר¹²³ ובאסתר רבה¹²⁴ שמרדכי לבש בגד פורפור. ובמדרש במדבר רבה¹²⁵ מובא שהקב"ה לבש פורפירא שלו וכו'. ע"ש. וכן הוא במדרש הגדול כתוב: "שכן דרך מלכים פורפירא שלהם תכלת". ע"ש. ובשמות רבה¹²⁶ איתא: משל למלך שהבריונים שלו גינו אותו בפורפירא

כך. כיע"ש. והאמת שהגרא"י הרצוג¹¹¹ הרגיש בגילוי הזה של הפורפורא¹¹², וכתב לסתור אותו בטענה שהצבע המופק מן הארגמן הוא סגול ולא כחול. כיע"ש. ואולם טענה זו נסתרה עם גילוי המציאות שלאור השמש הצבע הופך לכחול.

ט. תיאור קצר על הפורפורא

וראיתי בקונטרס "קרסי זהב"¹¹³ שהאריך בהסטוריית הפורפורא, ותוך דבריו הביא דברי החוקר הרומאי פליניוס¹¹⁴ שמספר על ארבעה עשר גוונים שהפיקו הצוריים מן החלזון, וכלשונם: "משחור נוצץ כדיו, ועד הוורד הכחלחל הלבנון", אך בעיקר השתמשו בו לצורך צבע הארגמן והתכלת. עכ"ד. וטען על זה בקונטרס "בין תכלת לארגמן"¹¹⁵ שלא הזכירו החוקרים את ענין "התכלת", אלא רק את הארגמן. עכ"ד. והנה בדברי החוקר הרומאי הנ"ל מבואר בפירושו שהיו מפיקים ממנו גם תכלת. כיע"ש. עוד הביא בקונטרס "קרסי זהב" הנ"ל את לשון החוקר הרומי, בו מבואר שאסור לסחור בפורפור, והוא לכאורה תואם לדברי הגמרא בסנהדרין¹¹⁶ שגזרו על הפצת התכלת ולכן פסקה. ע"ש. ועוד, כי בתרגום התנ"ך של השבעים ליונית¹¹⁷ תרגמו כל תכלת שבתורה ל"היקינתוס", והארגמן תורגם "פורפורה", ובשמות¹¹⁸ תרגמו גם את התכלת פורפורוס. ע"ש. וכן מבואר בכתבי יוסף בן מתתיהו. כיע"ש באורך בקונטרס הנ"ל. ואולם בקונטרס בין תכלת לארגמן¹¹⁹ דחה דבריו על פי בדיקה קטנה, וזה לשונו: ואחר בדיקה אצל ירא שמים,

111 במאמרו בההד שנה ז, דף ל ע"א שם 112 הארגמן 113 פרק א 114 מזמן תקופת בית שני 115 עמוד ו 116 יב. 117 שתורגם על ידי גויים בזמן החרבן 118 כד, ד 119 עמוד י 120 בערך פורפור 121 א, ו 122 עמוד ז 123 פרק נ 124 י, יב 125 ד, ה 126 ל, יח.

וצידון. וכן אמרו בשבת¹³² שהיו צדין את החלזונות על ידי סולמות. ע"ש¹³³.

יא. קושיות האחרונים על "חלזון הפורפורה"

ברם על כל הנ"ל רבו הקושיות המוזכרות באחרונים (מלבד אותם שהובאו לעיל), ונביאם בקצרה:

(א). לכאורה זה היפך דברי חז"ל במנחות¹³⁴ שאמרו: "חלזון זה גופו דומה לים ובריאתו דומה לגד ועולה אחת לשבעים שנה ובדמו צובעים תכלת, לפיכך דמיו יקרים", ומדברי רש"י מבואר שעצם גוון החלזון הוא תכלת, וכן משמע מדברי הרמב"ם בהלכות ציצית¹³⁵ שכתב "והוא דג שדומה גוונו לגוון התכלת", וזה היפך הגמרא שלפנינו, כי החלזון הזה אין גופו דומה לים כלל, שגופו הוא לבנוני מנוקד חום וצהוב והנרתיק שלו הוא לבן כהה¹³⁶. כן טען בשו"ת ים החכמה¹³⁷. ובשו"ת מנחת אשר ווייס ח"ב¹³⁸ כתב: הפורפורה אינו דג, ואינו דומה לדג. וגם אינו דומה לתולעת. אין עינו ואין מראהו דומה לים, ואין דמו שחור אלא שקוף. עכ"ד. ומה שטען במוריה¹³⁹, וזה לשונו: אך בחלזון פורפורה אין צבע גופו דומה לים, ואפשר לפרש ככוונת גופו דומה לים, שנרתיקו עשוי קטמים קמטים העשויים כגלי הים, ובה הוא דומה לים עם המון גליו. או אפשר לפרש

שהוא לבוש, אמר להם המלך הנחתם הכל ועסקתם בפורפירה שאני לבוש, חייכים שאני מחליפה ואני נפרע מהם. ע"ש. ובדברים רבה¹²⁷: אמר לו אביו מבקש אתה שידעו הכל שאתה בני לבוש פורפירה שלי, ותן עטרה שלי בראשך וכו'. ע"ש.

י. השימוש הקדמון עם הפורפורה

ובאמת ידוע שהחלזון היה מקור גדול לפרנסת שבט זבולון, כמבואר בספרי¹²⁸: כי שפר ימים יינקו, זו ימה של יפו¹²⁹ וכו', אמר רבי יוסי וכו' אמרתי לו פרנסתך במה, אמר לי מחלזון, ושפוני טמוני חול שפוני זה חלזון וכו', לפי ששבטו של זבולון מתרעם לפני המקום ואומר לפניו רבונו של עולם, לאחי נתת ארצות ולי נתת חלזון. אמר לו (חייך) שאני מצריכם לידך על ידי חלזון זה וכו'. ע"ש. ובפשיטות הכונה שמצריכם לידו, היינו בשביל התכלת לציצית, ואין הכונה לארגמן הנצרך לבית המקדש דזה אינו סובל לשון "מצריכם לידך", שהוא באופן חד פעמי, מה שאין כן הציצית שהוא באופן קבוע. וכן משמע מלשון התרגום יונתן¹³⁰: "רום על ספר ימא רבא שדן ויתפרנקון מן טריתא וחלזונא יאחדון ויצבעון מאדמיה תיכלא לחוטי גוליתהון". גם הערוך¹³¹ הביא דברי הספרי הנ"ל. ומכאן הוכיחו עוד הוכחה שהפיקו את התכלת מן הפורפירה, כי נמצא שהיו מתפרנסים ממנה, וכפי שנמצא בצור

127 פרשת כי תבוא ז, ט 128 פרשת וזאת הברכה 129 בנוסח אחר: חיפה 130 דברים לג, יט 131 ערך חלזון 132 כו. 133 ולהלן יתבאר, דהיינו שהיו צריכים לדרת אל הים לקחת את החלזונות ואז היו מתים בפציעתם כמבואר בשבת (עה). אבל היו החלזונות עולים גם מאליהם אחד לשבעים שנה שהם מתים וניתקים ועולים, ואז גם היו צובעים בו את התכלת. ודלא כמ"ש במוריה (טבת תשנב, עמוד פב) שמדברי הגמרא בשבת עה. משמע שהיו צובעים בחיותם וכו', ואינו מוכרח. 134 מד. 135 פרק א הלכה ב 136 כשמו "קהה קוצים". 137 סימן ב 138 סימן ב, דף ב ע"ב 139 טבת תשנב, עמוד פא.

שחור כדיו. עכ"ד. וידוע מה שכתב הכסף משנה¹⁵⁰ דקלא אילן היינו כל צבע שאינו התכלת עצמו. וכן איתא במכילתא¹⁵¹ "קלא אילן וצבעים"¹⁵². ועיין עוד להלן בענין צבעי הדם של החלזונות, כי החוקרים גילו שכל החלזונות הדם שלהם הוא בצבע סגול¹⁵³, ואם כן חלזון יש אחד ולא כמה. ראה להלן.

(ג). מדברי חז"ל במנחות¹⁵⁴ מבואר שהדג צריך לעלות אחת לשבעים שנה, ואילו הדג הזה אינו עולה שום פעם מן הים, אלא לוקחים אותו על ידי צידה כמו שצדים כל דג¹⁵⁵. כן טען בשו"ת ים החכמה¹⁵⁶. ומה שאמרו בגמרא והגם שהרמב"ם לא הביא דין זה דעולה אחת לשבעים שנה, אינו בהכרח שלא פסק כן, ובפרט שהיא ברייתא מפורשת והרמב"ם לא יחלוק עליה. ומכל מקום ברש"י מבואר בפירוש שהוא סיבת יוקר דמיו. ועיין עוד ברמ"ע מפאנו הנזכר למעלה, שאחת לשבעים שנה הוא מת ואז הוא ניתק ועולה למעלה. וכן מבואר בפירוש הגר"א¹⁵⁷ בהא דחרוב. ע"ש. ואז היו צובעין בו כשהוא מת. ואם היו צדין אותו, כמבואר בשבת¹⁵⁸ שהיו צדין החלזונות על ידי סולמות, דהיינו שהיו יורדים במהרה לקרקעים ולוקחים אותו בטרם שהוא מת, היה מת בפציעתו, והוא

שהוא דבוק לקרקעית הים ואינו ניכר לעצמו והרי הוא כחלק מהים עד שגדלים עליו צמחים ויצורי ים אחרים. עכ"ד. הנה אחר המחילה זה היפך דברי הרמב"ם¹⁴⁰: "ואחר כך מביאים דם חלזון והוא דג שדומה עינו לעין התכלת", ומבואר שהכונה לים, היינו לגוון של הים, ולא לצורה של החלזון עצמו. והסכימו לדברי הרמב"ם עוד כמה ראשונים, וכמבואר בסמ"ג¹⁴¹ ובספר המנהיג¹⁴². וכן משמע מלשון המסכת ציצית¹⁴³, דאיתא התם: "גופו דומה לרקיע". וכן כתב רש"י: "גופו, מראה גופו". עכ"ל. ומה שכתב בערוך¹⁴⁴ שהוא מסולסל¹⁴⁵. הנה להערוך יש ב' ערכי חלזונות, אחד חלזון התכלת ואחד שאר חלזונות, כמו שיעויין שם היטב. ובין כך, כל הראשונים כתבו שהחלזון הוא כדג, וכן¹⁴⁶.

(ב). אין צובעין בדמו אלא בשלפוחית של צבע המצורפת אליו, ובגמרא¹⁴⁷ מבואר שצובעין בדמו. כן טען בשו"ת מנחת אשר ח"ב¹⁴⁸, וז"ל: ועוד דאין צובעין כלל בדמו אלא בנוזל שפיקים מבלוטה שבגופו. ועיין לעיל עוד בענין זה בדבר החלזון שמצא הגרא"י הרצוג. ובשו"ת ים החכמה¹⁴⁹ כתב: הנה הרמב"ם כתב שדמו שחור כדיו ואילו דמו של חלזון זה אינו

140 הלכות ציצית פרק ב הלכה ב 141 הלכות ציצית, אות ו 142 הלכות ציצית, צד 30 143 מנחות מד. 144 ערך חלזון 145 וראה שם גם בציור בכת"י של ספר הערוך 146 ולפי זה מאי דאיתא בדברים רבה (סז, יא) שנתיקו גדל עימו. היינו הנתיק שהיה גם בצורת דג, ואין הכונה לשבולל דוקא. ובפרט שיש כאן עירוב תחומין גדול, כי בפסוק (תהלים נח, ט) "כמו שבולל תמס יהלוך", וכתב באבן עזרא שם: כמו שבולל - בדברי הקדמונים ז"ל ברא שבולל והוא כדמות דג במים שימס בהליכתו. עכ"ל. והשבולל הזה יש לו כונניא והוא דומה לפורפירא. ועיין עוד בשבת (עז:) ברא שבולל לכתית. ובמרוק (ו:) מובא שהשבולל הוא בריה שאין לה עינים. ע"ש. אמנם יש הברל בין שבולל לבין חלזון, ובפרט שכל הראשונים כתבו שדומה לדג היינו בגוון שלו וכן"ל. 147 מנחות מד. 148 סימן ב, דף ג ע"א 149 סימן ב הנ"ל אות ד 150 הלכות ציצית פרק ה הלכה ח 151 והוא מקור הברייתא דמנחות מד. 152 הוזכרו כאן ב' טענות 153 ומתכחל על ידי השמש 154 מד. 155 מושט, בורי, סלמון וכיוצ"ב 156 סימן ב אות ג 157 בתענית כג.

וכבר עמד על זה בעל ההגהה בספר מטפחת סופרים להגר"י עמדין. עכ"ד. גם בספר המאיר לארץ¹⁷² כתב להגיה על דברי הרמב"ם שם "ים המלח", צריך לומר דהיינו ים התיכון, אבל יד הסודמית אינו מגדל שום בעל חי, עיין מטפחת סופרים להרב יעב"ץ שתמה על זה וכו'. עכ"ד. אמנם עיין בזה"ק¹⁷³ שהחלזון עולה מים הכנרת. וזה אינו בפורפורה. ועיין עוד בניצוצי זוהר¹⁷⁴ מה שכתב בשם הרמ"ק. ועדין קשה.

(ז). כתב בשו"ת מנחת אשר ח"ב¹⁷⁵ הנ"ל, שהגם שעל ידי השמש הצבע של החלזון נהיה כחול חזק, מכל מקום הוא כחול חזק עמוד, ואינו דומה כלל לתכול הים, ובדאי לא לצבע הרקיע. והגם שאין צורך שיהיה ממש באותו צבע, אלא דמיון רחוק הוא להסביר שעל ידי ההתבוננות בציצית התכלת יבוא האדם על ידי הפעלת כח הדמיון להזכר בכסא הכבוד, אך זהו דוחק, ולמה לא נאמר בפשיטות דכיון שאין צבעו דומה לים ולרקיע על כורחינו שאין זה תכלת.

(ח). עוד כתב בשו"ת מנחת אשר הנ"ל, כי מרש"י בפרשת תרומה¹⁷⁶ מבואר בפירושו שצבע התכלת הוא ירוק, וזה לשונו: "ותכלת צמר צבוע בדם חלזון, וצבעו ירוק". וכ"כ רש"י בבמדבר¹⁷⁷ ובברכות¹⁷⁸. וכ"כ המדרכי¹⁷⁹. ואין מקום לומר דירוק בלשונם הוי כחול דידן, שהרי מראה האתרוג הוא ירוק, כמבואר בסוכה¹⁸⁰,

מה שאמרו בגמרא בשבת¹⁵⁹ שהוא מת בפציעתו. ע"ש¹⁶⁰.

(ד). מדברי חז"ל במנחות¹⁶¹ מבואר שלא היה מצוי ולכן דמיו יקרים, ואילו החלזון הזה הסיבה שהיה יקר מפני האומנות של הצביעה, או מפני שבקשו עליו אנשי צור דמים יקרים. ובפרט שהפורפורה הוא מצוי מאוד כמעט בכל מקום. שו"ר שכן טען בשו"ת מנחת אשר הנ"ל¹⁶², כי מדברי הגמרא במנחות מד. ובב"מ¹⁶³ מבואר שהוא יקר מפני שעולה רק אחת לשבעים שנה. וראה בטענה הקודמת בהא דעולה אחת לשבעים שנה.

(ה). מדברי הגמרא בסנהדרין¹⁶⁴ מבואר שנתמלא ביום אחד כל ההר חלזונות, וזה אינו שייך כלל בחלזון הפורפורה. וז"פ. כן טענו בשו"ת ים החכמה¹⁶⁵, ובשו"ת מנחת אשר ח"ב¹⁶⁶. ובאמת שנחלקו רש"י¹⁶⁷ והיד רמ"ה, אם מיירי באותו חלזון. ועיין לעיל בתחילת התשובה במש"כ בזה.

(ו). החלזון הזה אינו מצוי אלא בים התיכון ולא בים המלח, ומדברי הרמב"ם משמע שצריך להיות מצוי בים המלח. כן טען בשו"ת מנחת אשר ח"ב¹⁶⁸ והוסיף: אמנם מדברי הרמב"ם בהרבה מקומות משמע שקרא לים התיכון ים המלח, עיין בפירושו המשנה טבול יום¹⁶⁹, וכלים¹⁷⁰ ובהתנצלות הרמב"ם שבסוף מסכת עוקצין. וכן משמע מדברי בהלכות כלאיים¹⁷¹.

158 כו. 159 עה. 160 ויש לעיין עוד בזה, כי לכאורה מדברי הגמרא בסנהדרין (צא.) משמע שהוא יכול להתרבות ביבשה. ועל כורחינו שהוא חי ביבשה. וצ"ל שיתכן ויעלו עוד חלזונות שמתו אחרי שמלאו להם שבעים שנה, וכולם עולים ביחד כל שבעים שנה, ולכן יתמלא כל ההר בחלזונות. וק"ל. 161 מד. 162 סימן ב ד"ה וחלזון זה 163 סא: וברש"י ד"ה קלא 164 צא. 165 סימן ב אות ה 166 סימן ב דף ג ע"א 167 בסנהדרין צא. שם 168 סימן ב, דף ג ע"א 169 פרק ד משנה ה 170 פרק טו משנה א 171 פרק י הלכה א 172 הלכות ציצית פרק ב הלכה ב 173 ח"ב דף קמט ע"ב 174 דף קמט ע"ב שם 175 סימן ב 176 שמות כה, ד 177 טו, לח 178 ט: וזו: 179 ברכות סימן יט.

(י). ומה שמביאים ראייה מדבריה החוות יאיר ועוד פוסקים, כתב על זה במנחת אשר שם¹⁹⁰: ותמהני הלא גדולים אלה מעולם לא ראו לא את הפורפור ולא את התכלת ולא עסקו בשאלה זו הלכה למעשה, ולא כתבו אלא על סמך שמועות וסיפורים, והביאו גם את דברי חכמי האמות. ועוד, דמאן יימר שהפורפור שהזכירו הם הוא הפורפור שאנו מכירים, ושמה יש מינים שונים ותת זנים שכולם בכלל פורפור. ואדרבה יש לשאול אם גדולים אלה ידעו מהו חלזון התכלת למה לא עשו כל השתדלות לקיים מצוה זו, ולמה נניח שלא היה בידם להשיג צבע זה אם ידעו בבירור מהו. אלא נראה מזה דפשוט היה בעיניהם שאין כל וודאות מהיא התכלת, ואין גם אפשרות לברר זאת, ואין לחדש מצוה זו ללא מסורת ברורה, ולא כתבו דבריהם להלכה כלל אלא כדרך המפרשים בלבד. עכ"ד. ועיין עוד בשו"ת ים החכמה¹⁹¹ שהביא מדברי בעל העיטור בח"ב¹⁹² דמשמע דלא כדברי החוות יאיר. ע"ש. ואם כן יש בזה מחלוקת ראשונים ואחרונים ואין לנו הכרעה כלל.

(יא). כבר נתבאר לעיל בשם הרמ"ע מפאנו שהחלזון ההוא תקוע בקרקע, והוא גם חי וגם צומח וגם דומם. וזה אינו בפורפור כלל. כן טען בשו"ת ים החכמה¹⁹³. ועוד, כי ברש"י¹⁹⁴ מבואר ש"בריייתו דומה לדג" היינו תבנית דיוקנו¹⁹⁵. ורבינו גרשום¹⁹⁶ גם כתב: "צורתו". והרמב"ם¹⁹⁷ כתב שהוא "דג". וכוונתם לדבר אחד, דהיינו שהוא דומה לכל דג הנאכל ולא מין יצור החי בים שהוא דג. ואין לומר שבלשון

ובודאי אין כחול מראה טבעי של אתרוג. ועוד, דצבע ירוק נגזר מירק השדה ולא מצינו ירקות כחולים. ודברי רש"י יש להם מקור בירושלמי¹⁸¹ שהובא בתוספות סוכה¹⁸² וסוטה¹⁸³ "שהתכלת דומה לים, והים דומה לעשבים". ע"ש. הרי שהתכלת היא ירוקה, וזה אינו כמו החלזון הפורפורא. והגם שהמרדכי בהלכות נדה¹⁸⁴ כתב ששלשת המראות בלא געל וגרין¹⁸⁵ כולן בכלל ירוק הן. ע"ש. וכ"כ הרמ"א ביו"ד¹⁸⁶. מכל מקום מצינו מבוכה בביאור צבעי התכלת ואין בידינו לעמוד על בורייין של הדברים. וכיון שזה אלף שנה שאין לנו תכלת אין לנו בזה הכרעת הש"ע ולא נדע איזה דרך ישכון בה אורה של הלכה זו ומהו באמת צבע התכלת. עכ"ד. ויש להוסיף, דמכל מקום מבואר בפירוש בדברי התוספות הנ"ל שהתכלת דומה לעשבי השדה, ולא מצינו עשבים כחולים וכנ"ל, ועל כורחינו שכוונת רש"י לירוק ממש כעשבי השדה, וזה אינו בפורפורא.

(ט). אופן הפקת התכלת מבואר במנחות¹⁸⁷: הא תכלתא היכי צבעיתו לה, אמר ליה מייתנין דם חלזון, וסמנין ורמינן להו ביורה ומרתחינן ליה, ושקילנא פורתא בבעיתא וטעמינן להו באודרא", וכן כתב הרמב"ם¹⁸⁸, ולא הזכירו כלל שיש לחשוף אותו לאור, ורק על ידי האור נעשה תכלת, וזה לא מבואר כלל בדבריהם. ואין לומר שבימי קדם נהגו לעשות את התכלת מחוץ לבתים ולאור השמש, ולכן לא ראו צורך לפרש זאת, וזה דברי נביאות. כ"כ בשו"ת מנחת אשר הנ"ל¹⁸⁹.

180 לא: 181 ברכות ז: 182 לא: 183 יז. 184 סימן תשלה 185 כחול צהוב וירוק 186 סימן קפח סעיף א 187 מב: 188 הלכות ציצית פרק ב הלכה ב-ג 189 דף ד ע"א 190 דף ד ע"ב 191 סימן ב אות ז 192 שער הציצית דף כט ע"ב 193 סימן ב אות ח 194 מנחות מד. 195 כלשונו 196 מנחות מד. שם 197 בהלכות ציצית שם.

נשיב על כך: מה שטענו שהוא מצוי בחוף זבולון, וזה תואם לדברי חז"ל במגילה²⁰⁶. הנה, אין זו עדין ראייה, שאם כן כל דג הגדל בחוף זבולון יתכן והוא התכלת, ומאן לימא לן שהוא הוא החלזון של התכלת, ומי בדק וראה בכל חוף זבולון. ומה שהוכיחו שהוא תקוע בקרקעית הים, וזהו שנאמר ספוני טמוני חול²⁰⁷. יש לדחות, דאינו תקוע כמו שהם חושבים, אלא הוא תקוע כמו שכתב הרמ"ע מפאנו²⁰⁸. והם הבינו שתקוע היינו ששוהה שם, ואמנם הפירוש הוא שהוא מחובר אל האדמה וכן"ל. ועוד, דבודאי יש שם עוד הרבה סוגים של חלזונות הנמצאים באדמה. וז"פ. ומה שהוכיחו שדרך צידתו על ידי רשתות, וזה דומה לדברי חז"ל בשבת²⁰⁹, הנה כל דג ניצוד על ידי רשת, ואין זה סימן כלל, כי לא חשבו שצדים אותו על ידי מקלות וכיוצ"ב. ומה שאמרו בשבת²¹⁰ שהוא מת על ידי פציעתו, הנה כל חלזון מת על ידי פציעתו, ועכ"פ בודאי יש עוד מינים כאלו המתים על ידי פציעתם. ובודאי שחז"ל לא התכוונו בכך לסימנים, אלא סיפרו אגב כיצד צדו החלזון, ולא כל סיפור על החלזון יכול להביא דרך למציאתו, כי יש סיפורים המצויים אצל כל הדגים ואצל כל החלזונות, ואף אצל כל בעלי החיים, וז"פ. ועיין עוד בשו"ת מנחת אשר ווייס ח"ב²¹¹ שהרחיב בזה לדחות כל הראיות שהביאו מדברי חז"ל.

(יד). בספר "לולאות תכלת"²¹² כתב, שבלשון יוון בימינו קוראים לאיזה שרץ המים "פורפורא", ויכולים להוציא ממנו צבע ארגמן,

חז"ל כל הגדל בים נקרא דג¹⁹⁸, כמו שיעויין בבכורות¹⁹⁹ דיש מינין אחרים בתוך הים, ומהן הדולפינין ובני ימא ועוד. ע"ש. ועוד, דמכל מקום מדברי רש"י ורבינו גרשום והרמב"ם מבואר דהיינו תבנית דיוקנו וצורתו, ואם הכונה לעצם זה שהוא בים, מה איכפת לנו מהי צורתו, היה להם לחז"ל לומר שהוא דג, ולא "ברייתו דומה לדג". וז"פ²⁰⁰.

(יב). ועיין עוד באור ישראל מאנסי²⁰¹ במאמר הג"ר שלמה אליהו מילר, שכתב שבדק אין עושין את התכלת היום, וגילה שבאופן כימי אין שום חילוק בין קלא אילן לבין התכלת שמוציאים היו מהמורקס. וכיון שברמב"ם מבואר שישנה בדיקה להבחין בין קלא אילן לתכלת²⁰² ובפורפורא אי אפשר להבחין בזה, שכן באופן כימי הם היינו הך, ועושין גם כן את התכלת על פי הקלא אילן, דכיון שלא יודעים בדיוק מהו גוון התכלת לכן משתמשים בקלא אילן שנקרא "קינדיגו", וטוענים על מין צמח מסויים שנקרא "אינדיגו" שהוא האינדיגו של חז"ל²⁰³, וצובעים הצמר בצבע היוצא מן החלזון הדומה לאינדיגו. ומי שמבין בחכמת הצבע, אם שני דברים הם שוים בהרכב הכימי אי אפשר שיהיה ביניהם חילוק שהרי הם אותה מציאות כימית, ולא ניתן להבחין ביניהם על פי הבדיקה של הרמב"ם. ובשו"ת ים החכמה²⁰⁴ כתב שהיא טענה חזקה מאוד. ע"ש.

(יג). בדבר מה שכתבו כמה קונטרסים²⁰⁵ שכמה סימנים המוזכרים בחז"ל נמצאו בחלזון,

198 עיין באליה רבה להגרא"א עמ"ס כלים פרק י משנה א 199 ח. 200 ובוה נסתר גם מה שטען במוריה טבת תשנב עמוד פב 201 תמוז תשסד, עמוד קכח 202 כמבואר בהלכות ציצית פרק ב הלכה ה 203 המבואר בערוך, ערך קלא אילן 204 סימן ג 205 קרסי זהב, עין התכלת, ועשו להם ציצית, ועוד 206 ו. 207 כמבואר בפירוש הראב"ד לספר היצירה, הקדמה לנתיב ח 208 שהובא לעיל 209 עד: 210 עה. 211 סימן ב סוף אות א 212 עמוד קס.

מכל מקום לא כן היא מחשבת ההלכה, אין זה דרכה ולא שפתה, וההשערה אינה ראייה כלל ועיקר, וכנגד כל השערה לעולם אפשר להעלות השערות אחרות, ואפשר שמשום גזירת הרומיים נגד יצור התכלת השמידו את כל הממצאים שעלולים להפליל את היהודים שעשו את התכלת במסירות נפש, אפשר שדוקא הרומיים הם שהשמישו את המעבדות של התכלת, ואפשר עוד שהרומיים פיתחו תעשייה אדירה של מעין תכלת, כדי להתחרות ביצרני התכלת היהודים. ואפשר עוד כהנה וכהנה. וגם אם לא יעלה דמיוננו השערות כל שהן, אין להשערות אלה כל משמעות במחשבת ההלכה ובדרכה של תורה. ולכן גם אין להשערה כל שמץ ודמיון של סימן, ואין לומר דסימנים דאורייתא וכו'. עכת"ד.

(טז). עוד יש להוסיף בענין הפורפורה, מן המבואר באיכא רבה²¹⁸ על הפסוק: "ואלבישך רקמה ואנעלך תחש ואחבשך בשש ואכסך משי", רבי סמאי אומר פורפירא. תירגם עקילס, אפיקולטון. עכ"ל. והיינו על מלת "רקמה", כמבואר שם במדרש. ומכאן מבואר שהפורפור הוא בגד מלכות מפואר ולאו דוקא בצבעו. ומה שראינו בשאר תרגומים שכתבו דתכלת היינו פורפירא, היינו שהיה עשוי מן הפורפירא, כי את הצבע יכלו להשיג גם על ידי קלא אילן, ולמה להם להשתמש בפורפירא שהיא יקרה מאוד. גם לכאורה יש לומר ש"אפיקולטון" הוא ממש כלשון ה"איקינטון" רק חסרה בו אות הפ', המשתנית עם הברות המילה. ואות ל' ואות נ' מתחלפות כמבואר בב"ק²¹⁹ מאן דתני ניבא

ושכן המנהג. ושוב הבי"ד החוות יאיר הנ"ל. כיע"ש. ובשו"ת ים החכמה ח"א²¹³ הבי"ד, וכתב: אמנם אם נראה ללמוד באמת כשיטת החוות יאיר שדג הפורפורה הוא התכלת, אולי צריכים להשתמש דוקא בצבע ארגמן שיוצא ממנו, שהרי שיטתו היא שצבע התכלת אינו כחול, וכמבואר בדבריו, ומכל מקום צריך להיות דומה לים וכדברי חז"ל, וצריך לומר שצבעו סגול וכו', אמנם באבן עזרא²¹⁴ פירש שהארגמן הוא כדמות אדום, ויתכן שהחוות יאיר מפרש כותיה ולא כמו שהעולם מתרגמים. עכת"ד²¹⁵.

(טז). על עיקר ראייתם ממצאת הכונניות, כתב בשו"ת מנחת אשר ווייס ח"ב²¹⁶: ומה שהוכיחו ממצאים ארכיאולוגיים שנמצאו קונכיות ושרידי בדים הדומים לפורפורה ולצבע המופק ממנו, אין בו ראייה כלל, דעטו בימי קדם צבעו את כל הבגדים שבעולם בתכלת בלבד, והלא ברור כשמש שבגדי צבעונים רבים היו שצבעו בצבעים שונים, וברור שהתכלת מעט מן המעט היה ורק בגדי מלכים נצבעו בצבע זה, וזה לעומד זה בגדי כהונה וציצית. וצבע התכלת היה חשוב ויקר בדמים כמבואר במנחות מד. ואם כן מסתבר טפי דכל הממצאים הנ"ל נועדו לצרכים אחרים ואינם תכלת כלל. רק אם היה נמצא פך תכלת חתום בחותם גדולי היהדות, ממנו אפשר היה להביא ראייה למהות התכלת. עכ"ד. ודפח"ח. וכ"כ כיוצ"ב בשו"ת ים החכמה ח"א סימן ב. ע"ש. וראה עוד שם במנחת אשר²¹⁷ שהרחיב כי הגם שבתחומי מדע שונים איננו דנים במידע מדויק אלא בהשערות בלבד.

213 סימן ב, דף יט ע"א 214 שמות כה, ד 215 ואגב מה שהוכיחו מדברי הרמב"ן (פרשת תצוה כח, ב). עיין בשו"ת מנחת אשר ווייס ח"ב סימן ב אות ב, ושו"ת ים החכמה ח"א סימן ב, שהאריכו בדברי הרמב"ן הנ"ל כי אין ממנו שום ראייה. ובה נסתר גם מה שטען במוריה (טבת תשנב, עמוד פ). ואכמ"ל. 216 סימן ב סוף אות א, דף ה ע"ב 217 סימן ג 218 פרשה א, א.

וכו'. ואם כן מבואר שהיאקינטה הוא רקמה, והפסוק ר"ל דהיינו בגד מלכותי יקר העשוי מרקמה והוא פורפורה. כנלע"ד.

(יז). עוד ראיתי בספר באר הגולה²²⁰ בענין הקטורת וסממניה²²¹ שכתב: והצפורן הריחנית הוא מכסה רמש הנקרא פורפורה, ונמצא באגמי הודו הצומח במ הנארדי, והם סמים שונים רחניים מאוד, והבעל חי זה שהוא הצפורן ניזון מאלו הסמים, על כן הוא ריחני כמוהן. עכ"ל. וזה אינו נמצא בדג הפורפורה שמצאו היום, כי אין בו שום ריח טוב, ואינו ניזון ממני בשמים, וגם הוא מצוי אף בישראל וכנזכר לעיל. ואחר זמן מצאתי שהדברים הנ"ל כתובים כבר בספר "מעשה חושן וקטורת", שנדפס בפראג שנת תמו (דף 10)²²².

(יח). בקובץ מוריה²²³ כתב שבדקו את כל המינים הידועים, והדבר ידוע שדם חיות של חלזונות שונה הוא בהרכבו מדם של רוב שאר בעלי חיים, ויש להם בהרכב דמם חומר נחושת במקום ברזל, וכתוצאה מכך במקום הצבע האדום שהוא צבע דמם של רוב בעלי חיים דמם הוא כחול, ולפעמים הוא גם שקוף. אלא שלדעת המומחים אין אפשרות לצבוע בדם חיות אשר לשאר ההפרשות ידועים חמשה זנים שיש להם הפרשה בעלת צבע, כך ידוע בימינו, והם נמצאים בים התיכון באיזור ארץ ישראל, שנים מהן, הסולמית והמצנפות, נמצאים בעומק רב ולא ניתנים לשימוש של בני אדם. המין

השלישי הסגוליות²²⁴, נמצא בלב ים רחוק מן החוף, צף על פני המים ולעתים רחוקות ולא באופן קבוע, הגלים מביאים אותו לחוף. והשנים האחרונים מצויים בקרבת החוף בזמנים מסויימים וניתנים לשימוש בני אדם, והם הארגמנים²²⁵, וארנב הים. כע"ש. ואם אכן מידע זה נכון, הרי זוהי ראייה גמורה שעדין לא נתגלה חלזון התכלת האמיתי, כי אכן לא נבדקו כולם. וגם יוצא מן האמור שכל הדמים של החלזונות הוא בצבע סגול (ועיין אנצ' בע"מ צד 132, שכל הדמים מכחילים עם השמש), אם כן כל החלזונות הם של תכלת חוץ מהארגמנים האדומים יותר. וחלזון של תכלת יש אחד ולא כמה, ובפרט שכולם שונים ומשונים בצורתם ובצבעם ובהגדרתם זה מזה. וחוף מזה, גם אם לדברי המדענים לא נמצאו חלזונות אחרים, הרי היא היא התעלומה של התכלת, ומי אמר שאנו נסמוך על השערתם, הרי גם מהם נעלמה התכלת. ובכל יום המדע מעשיר את עצמו, ואי אפשר לסמוך על דבריהם עכשיו בצורה ודאית, והם בעצמם מודים בדבר. ועוד, שבכלל כל ההסתמכות על דבריהם, אפילו בדבר שהם אומרים שהוא ודאי, היא הסתמכות על השערות, כי בכל יום הם מגלים עוד ועוד ידיעות כאלה ונוספות, ואי אפשר לסמוך מבחינה הלכתית על השערות²²⁶.

(יט). בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד²²⁷ נשאל בענין התכלת, ואחרי שהביא דברי

219 ס. 220 אשר חיברו אחד מחכמי ורבני בני הגולה אשר בספרד ושמו "פלאי", כמובא בשער הספר. לכאורה חי המחבר בשנת תק 221 דף קכה, אות יד 222 והנה המוציא לאור את הספר באר הגולה (מינץ תרלז) בהקדמתו לספרו, האריך לחקור מיהו המחבר ומה שנתו. ואולם לכאורה נראה שהוא המחבר של הספר "מעשה חושן וקטורת" הנ"ל, שיצא לאור בפראג שנת תמו, וזאת כי חלק גדול מן הספר הנ"ל מוזכר כבר בספר שנדפס כמאתיים שנה לפני כן. ואכמ"ל. 223 טבת תשנב, עמוד עז 224 הוא אשר מצא הגרא"י הרצוג 225 פורפורה 226 וכמ"ש לעיל בשם שו"ת מנחת אשר. ע"ש 227 סימן

וללבשו²³¹, אכן אם נאמר כי הדג היה במציאות וגם הוצאת צבעו היה ידוע בכל זמן מהזמנים שעברו עלינו מעת שפסקה התכלת מישראל, ועל כל זה לא לבשוהו אבותינו ואבות אבותינו הרי הוא כאילו יש לנו בקבלה ומסורת מאבותינו כי זה הדג וצבעו איננו החלזון והתכלת, ואף אם נאמר שהוא בכל הסימנים שסמנו בו חז"ל, כי אפילו נרבה כחול ראיות, לא יועילו נגד הקבלה והמסורת, ורק אחרי שיש לנו מסורת נוכל לחפש הדג לפי המסורת וכו'. עכ"ד. וכיוצ"ב מובא בעובדות והנהגות לבית בריסק ח"א²³² בשם הגר"ז מבריסק. ע"ש.

(ב). הנה בשו"ת מהרי"ל החדשות²³³ כתב בשם תשובת מהר"ח שכשהיה רואה מי שהטיל ציצית של פשתן לא היה מוחה הואיל והאינדא אין מצוי תכלת, אבל יתר רבותינו החמירא וכו', והוסיף: וסברא הוא דשמא יחזור דבר לקלקולו ויהא תכלת מצוי, וכל שכן למאי דכתב הסמ"ג דאותו דג חלזון הוא בים המלח, וכתב סימנין בקל היה לעשות תכלת וכו'. עכ"ד. וגם בשו"ת הרדב"ז²³⁴ כתב: ואפשר שעד היום הוא מצוי אלא שאין מכירין אותו, או שאין יודעין לצודו. עכ"ד. ובשו"ת חמדת שלמה חאה"ע²³⁵ כתב: אם כן אף בתכלת אין הדבר מוכרח שלא ימצא תכלת אף בזה הזמן אם נעמוד על כל הבדיקות כמו שהעתיקם הרמב"ם ז"ל בהלכות ציצית. עכ"ד. הנה כוונתם באם יחזור לפי המסורת שהיה ידוע להם²³⁶. וגם בודאי כוונתם באם יעלו הדברים היטב לפי כל השיטות, ולא יהיו שום קושיות, ואכן יתגלה אחד על אחד שהוא התכלת שהיתה בזמן אבותינו, רק בכי האי גונא אין הכי

המאמתים אותה, כתב: והנראה לע"ד בזה שבחלזון לא נמסרו לנו כל הסימנים ועיקרו במסורת שנשכח מאתנו הרבה שנים, ובמקום שצריך מסורת ולא סגי בסימנים, אין צריך לחשוש לזה ואפילו להחמיר. ועובדא היא דבתוך מאה שנה היו ג' גילויים שמצאו חלזון כביכול, ומי יודע אם לא יתגלו עוד, וקבלה בדינו מהקדוש האריז"ל שתכלת דומה לרקיע לרמוז שאנו מונהגים בהשגחתו הגלויה, ובזמן המקדש שזכינו לניסים ממש אז התגלה לנו האפשרות לקיומה של המצוה, אבל מן החורבן ואילך שנתמעט והולך גילוי השכינה, ואדרבה בעו"ה איכא הסתר פנים אף התכלת נסתר, וזהו שורש גניזת התכלת המוזכר בתנחומא²²⁸, ואמנם אחר החורבן נמשך כמה שנים מפני המסורת שקיבלו, מ"מ כשבטלה לא חיפשנו לחדשה שהמסורת בטלה וכמ"ש, ורק בביאת משיח צדקנו כשיתחיל להתגלות כבוד ה' בעולמו יתגלה לנו החלזון לתכלת וכיצד צובעים בדמו. עכ"ד. ודפח"ח. וכ"כ בספר דעת נוטה ח"ב²²⁹ שכל דברי החוקרים בענין התכלת, הם השערות בעלמא בלי קבלה מאבותינו כי מצוה זו יסודה ושורשה מן המסורת, ואינה יכולה לחזור אלא על ידי המסורת. ע"ש. ועיין עוד ובספר עין התכלת²³⁰ כתב ששלח לו הגאב"ד דק"ק בריסק (בעל הבית הלוי) על ידי אחד מן התלמידים, שיכתוב ויאמר לו בשמו: "כבוד מעלתו לא ביאר בדבריו מה זאת מצא אחר שנשכח את מציאת הדג או הוצאת צבעו, ורק אחרי אשר כבוד מעלתו יברר זאת היינו היה בזה דבר הנשכח והוא מצאה אז נהיה מחוייבים לשמוע אליו

ה 228 סוף פרשת שלח 229 סימן רעג 230 בהקדמה 231 כוונתו היא, שאין ידוע לנו מה נשכח, ואם כן מה מצא בגילוי 232 עמוד רסז 233 סימן ה אות ב 234 סימן תרפה 235 תקנת עגונות סימן ט אות כג 236 והם לא כתבוהו כלל, כמבואר בכל הספרים.

נמי, וזה בודאי לא יכול להעשות על ידינו אלא על ידי משיח צדיקנו במהרה. אבל כל מה שמצאו עדין אינו עונה על הדרישות, ורבו כמו רבו בו הספיקות. שו"ר שכ"כ בספר דעת נוטה ח"ב²³⁷ שאחרי שהרב השואל ציין לו מדברי תשובת מהרי"ל הנ"ל ועוד, כתב לו, דמכל מקום אין בהתכלת שמצאו ראיות חזקות, ואם כן עדין שום דבר לא התגלה. ע"ש. וכן עיקר.

יב. הסיכום - פורפורה ושאר גילויים

בסיכום. כל הסימנים שהוזכרו בחז"ל ובפוסקים לא נמצאו בפורפורה (לעיל הובא שגם לא נמצאו בשאר דגים שמצאום אחרים). וגם נוספו על זה הרבה קושיות, הן באופן הצביעה, והן בענין גוון הצבע, והן בענין המקור שלו. וכל הראיות שהביאו המצדדים לומר שהיא התכלת, הבאנו למעלה דחיות לדבריהם. ועוד, כי ההשערות הם אינם סמכותיות מבחינה הלכתית, ולכן מה שהיה הוא שיהיה עד כי יבוא שילה ויבנה בית המקדש, וימציאנו משי"צ בב"א את התכלת האמיתית, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.

יג. מדוע לא נאמר "ספק דאורייתא לחומרא"

ואין לומר שלו יהיה זה אלא ספק, הרי ספק דאורייתא לחומרא, וכן שמענו רבים וטובים שרוצים לומר שהן אמת אין הכרע ברור מהו התכלת, אמנם מה נפסיד אם נקיים המצוה

כהלכתה. וכן טען הגר"ח ליינר בספר עין התכלת²³⁸. דכל זה אינו מכמה סיבות. חדא, דאין זה ספק כלל, דחסרון ידיעה לא הוי ספק. ועיין בפרי מגדים²³⁹ שכתב דעד כאן לא אמרו ספק תורה לחומרא אלא במקום שעל ידי שנחמיר יקיים את המצוה בודאי, אבל היכא שגם אם נחמיר ספק אם קיים את המצוה, אינו חייב להחמיר. ואם הוא ספק גמור, אין צריך גם להחמיר. ועיין בש"ע²⁴⁰ ויש להאריך בזה. וכן כתבו בשו"ת גור אריה יהודה²⁴¹, ובשו"ת מנחת אשר ווייס ח"ב²⁴² דכיון שבלאו הכי לא יקיים המצוה בלי ספק, וכ"ש שהוא ספק ברור, בודאי אין להחמיר בזה. ומה שטען בקונטרס "והיה לכם לציצית"²⁴³, וכן טען בעין התכלת²⁴⁴, מדברי האחרונים בסימן קצד²⁴⁵ בדין זימון, ועיין במגן אברהם שם²⁴⁶ מש"כ בשם המלחמות, וכן יעויין במחצית השקל שם, ובפרי מגדים, ובפתיחה כוללת²⁴⁷, ועוד. הנה י"ל ע"ד. ועיין בשו"ת יוסף לקח פרץ²⁴⁸. ואכמ"ל. ובפרט שמכל מקום כאן הוא ספק ידיעה ולא ספק במציאות. ועוד, שכבר התבאר לעיל דאין זה אפילו "ספק", שהרי לא התקיימו בשום חלזון שום אחד מן הסימנים שנתנו חז"ל, ולא מצאנו דרך שתיישוב ותיישר הדברים לכל הדעות והשיטות. ורק סוגרי העינים מראות כל הנזכר בתשובה למעלה יראו כאן ספק. וז"פ. ועיין במעשה איש ח"א²⁴⁹ ששאלו את החזון איש על התכלת הנ"ל, אמר: הלא אין שום היזק בדבר להטיל ספק תכלת, אמנם אילו היה צל צילו של ספק שצודקים הם בתכלת, הלא היו הגדולים מקבלים דבריהם. עכ"ד.

237 הלכות ציצית סימן רעו 238 סימן מא, דף קצא 239 סימן קצד, אשל אברהם ס"ק ג 240 סימן תקצג סעיף ב 241 סימן ח 242 ריש סימן ב 243 שנה ג, עמוד יז ואילך 244 אות מא 245 סעיף ג 246 ס"ק ג 247 בהלכות ברכות אות טז 248 סימן א 249 עמוד קלב.

ועוד, דבש²⁵⁰ ע"מבואר שצריך לעשות הציצית מצבע הטלית, והמדקדקין נוהגין כן. ע"ש. וכן כתב בשו"ת קובץ תשובות ח"א²⁵¹, והוסיף דהטעם הוא, משום דבעינן בזה מין הכנף, ובפרי מגדים²⁵² כתב: מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא בטלית, ולבושיה כתלג חיור, אם כן בהכרח יעשה הטלית והציצית לבנים. כיע"ש. וכן כתב בילק"י²⁵³ שאין לחשוש ללבוש התכלת כלל, וגם צירף מה שכתב הגרי"ש אלישיב בקובץ תשובות הנ"ל. כיע"ש. ועיין עוד במש"כ בזה בשו"ת מנחת אשר ח"ב²⁵⁴. ועוד, דבמצוה המיוסדת על מסורת בלבד לא מועילים סימנים כלל, כי אם מסורת, וכיון שפסקה המסורת אין הסימנים מועילים אפילו אם ימצאו. ולכן אפילו אין ענין לחשוש כי המצוה בטלה ורק מסורת מחזירה אותה, וכמ"ש בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד²⁵⁵ והובאו דבריו לעיל. והוסיף שם, וזה לשונו: ומה גם שיש לחשוש דעובר בכל תוסף כשמפרש כוונת התורה במצות תכלת להאי שאינו תכלת, ואפילו בספק משמע בתוס'²⁵⁶ גבי זריקת דם בנתערבו ניתנין במתנה אחת לניתנין במתן ד' דעובר משום כל תוסף²⁵⁷, ולשיטתם אם כן אף אם עושה כן ומטיל התכלת משום ספק יש לחשוש לכל תוסף אם אי"ז תכלת, וצריך להתנות להדיא שאינו מכוי' למצוה אם אין בזה מצוה, ובכי האי גונא דוקא מותר. עכת"ד. ועיין בזה בשו"ת יביע אומר ח"א חאו"ח²⁵⁸ בענין הנחת ב' זוגות תפילין רש"י ור"ת גם יחד. ע"ש.

בנוסף לכל האמור, הנה אם נחשוש לזה, הרי על כל החלזונות יש ספיקות²⁵⁹, ואם כן נצטרך ללבוש ג' טליתות. ועוד, דמי אמר שבעוד זמן לא ימצאו עוד חלזון ויאמרו שכל מה שיש בידנו עכשיו אינו אמתי, וכי נזרוק הטליתות ונקנה החדש. ומי אמר שלא ימצאו אח"כ עוד חלזון. ואין לזה סוף, וכמו שטען הגרי"ש אלישיב בשו"ת קובץ תשובות ח"א²⁶⁰, וזה לשונו: וגדולי ישראל לפני יותר ממאה שנה לא הסכימו על התכלת, וכעבור שנים באו חוקרים ובטלו את דברי אותו אדמו"ר, והצביעו על משהו אחר שהוא הוא החלזון. ואחר תקופה מאוחרת יותר שוב קמו אנשי מדע וטענו שכל מה שחזו עד כה שוא ותפל הוא, ורק הם היודעים ומכירים את החלזון האמתי. ואנחנו לא נדע אם לא כעבור שנים יבואו אחרים ויבטלו גם את דבריהם. עכ"ד. וכיוצ"ב כתב בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד²⁶¹, דאם יחמיר להוסיף תכלת, הרי יש ספק כיצד להטיל, אם יצבע רק חצי חוט תכלת, דהגם דלהרמב"ם²⁶² מהני, מכל מקום להרבה פוסקים צריך דוקא חוט שלם בתכלת כדעת הראב"ד שם, או אפילו שנים כדעת רש"י ותוספון והטור בסימן יא, ואם כן לא הועיל כלל לדבריהם, וכן משמע בגר"א שחוששין לשיטה שצריך חוט שלם. כיע"ש²⁶³.

יד. היוצא למעשה

ולכן למעשה, עדין לא נתגלתה בעווה"ד התכלת, וכל הגילויים שפורסמו (ראדזין,

250 סימן ט סעיף ה 251 סימן ב 252 סימן ט ס"ק ה 253 הלכות ציצית סימן ט 254 סימן ב אות ב 255 סימן ה 256 ר"ה כח: ד"ה ומנא 257 ועיין ריטב"א ר"ה טז: וביתר ביאור בסוכה לא: דס"ל דבספק ליכא כל תוסף 258 סימן ג אות יד 259 ואפילו ספיקות של ודאי וכנ"ל 260 סימן ב 261 סימן ה 262 הלכות ציצית פרק א הלכה ו 263 ועיין עוד בקונטרס "בין תכלת לארגמן"

ינטינה, פורפורה) אינם תואמים כלל לדברי חז"ל, ואין בזה אפילו צל צילו של ספק, כאשר התבאר למעלה היטב (וכל זה אחר המחילה מכמה ת"ח אהובים, אבל האמת אהובה יותר). ואין שום סיבה להחמיר וללבוש התכלת ההיא מספק, דמלבד שהוברר שהיא אינה התכלת ואין סיבה להחמיר, מכל מקום אין זה ספק כלל אלא חסרון ידיעה וכנ"ל. ויש בזה כמה הפסדים גדולים, והוי מחשב שכר מצוה (באם בכלל יש) כנגד הפסדה, כי ההפסדים מרובים וגדולים. כתבתי כל זה לעצמי ולאנשים כמוני, אם אכן יש כאן סיבה להחמיר, ואחרי הבירור יצא לי הקטן המסקנא הנ"ל, ולא נתכוונתי להחליש חלילה

שום בר ישראל מעבודת השם דיליה. אך השומע ישכון בטח. ועל זה אמרו חז"ל בפסיקתא²⁶⁴: אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. מה ענין יציאת מצרים לענין ציצית? לומר לך, שאם יצבע אדם קלא אילן הוא מיני תכלא, ויאמר תכלת הוא, מי מודיע עלי בגלוי? אומר לו הקדוש ברוך הוא: אני ה' אלהיכם, דעו מה עשיתי במצרים שהבחנתי בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, אם בין טפה לטפה הבחנתי, בין תכלת לקלא אילן לא כל שכן. עכ"ל.

נהוראי יוסף אוחנה ס"ט

בקרוב אי"ה יהיה ניתן לשמוע את השיעור השבועי במלפון שמספרו:

057-3146000 שלוחה 81.12

(בהקדמה) שיש עוד כמה הפסדים גדולים לאותן הסבורים שיש כאן מה להחמיר. ע"ש. 264 במדבר, דף קיג ע"א.